

Traduccions catalano-rumanes: antecedents i present del projecte editorial «Meronia»

Jana BALACIU MATEI y Xavier MONTOLIU

Editorial Meronia/Generalitat de Catalunya

RESUMEN

Desde la creación de la *Biblioteca de Cultura Catalana* por la Editorial Meronia de Bucarest, la literatura catalana cuenta con una presencia continuada en Rumanía, proyecto que, evidentemente, exige un soporte institucional. Por un lado, destaquemos que dicho proyecto nació merced al entusiasmo, al estímulo y a la profesionalidad de un grupo de catalanófilos rumanos que llevan a cabo traducciones de textos de literatura y cultura catalanas en rumano. Por otro lado, señalemos que dichas traducciones han sido bien acogidas por un público interesado de ávidos lectores.

PALABRAS CLAVE

Relaciones rumano-catalanas. Literatura catalana. Traducciones rumanas.

ABSTRACT

Certainly, since the creation of the *Library of Catalan Culture* by the publishing house Editorial Meronia in Bucharest, Catalan literature has been appearing in Romania in a continuous manner. This is a difficult challenge which deserves institutional support for several reasons. First and foremost it is a project that was born from the enthusiasm and esteem, and also the professionalism, of a group of Romanian Catalanophiles who dedicate themselves to the art of translating Catalan literature and culture into Romanian. Furthermore, their translations are welcomed by an interested public of avid readers eager to discover them.

KEY WORDS

Romanian and catalan relationships. Catalan literature. Romanian translations.

M'agradaria de començar aquesta comunicació de presentació del projecte de l'editorial Meronia de Bucarest sobre les traduccions catalanes a la llengua romanesa agraint al departament de Filologia Romànica (UCM), i a la seva directora especialment, Dra. E. Popeanga, la seva invitació en poder participar i poder donar a conèixer les relacions entre la literatura catalana i la literatura romanesa, i agrair-vos també a tots vosaltres la vostra assistència a aquestencontre sobre cultura romanesa.

Certament, parlar de traduccions catalanes al romanès pot semblar més aviat sorprenent. I per què? Als romanesos com als catalans, escriptors d'una i altra llengua, tot i la proximitat de filiació romànica, ens són totalment desconeguts. Explicar aquesta evidència no té gaire sentit. Penseu només en quants escriptors que hagin escrit en romanès coneixeu i hàgiu pogut llegir. Diferents motius són els que han impedit que escriptors d'una i altra llengua hagin entrat al discurs general, però no m'entretindré a respondre unes preguntes que ara formulo en veu alta i que podrien tenir resposta, però no justificar aquest fet. Per exemple: què ha impedit que els literats d'una i altra llengua no hagin entrat a l'esfera de la cultura compartida internacionalment? Es que no tenien papers? Hi ha literatures de primera i literatures de segona, com hi ha ciutadans de primera i ciutadans de segona? Ha existit una globalització en el món de les lletres?

Però, i per sobre de totes aquestes preguntes, i de resultes d'estar tan acostumats a veure el món tal i com ens l'ensenyen doctrinalment, no ens plantejem les preguntes que cal fer-se. Normalment pensem que ens sobta el fet que hi hagi traduccions catalanes al romanès. El que ens hauria de sorprendre és que no n'hi hagués, no trobeu? Perquè, per posar un altre exemple que ens és més proper filològicament: com és que no hi ha gairebé traduccions de la literatura clàssica i, fins i tot més contemporània, catalana a la llengua castellana? Hi ha alguna edició d'Ausiàs March publicada a Castàlia; una d'esgotadíssima del *Tirant lo Blanc* a Anagrama; no s'ha fet cap reedició de les traduccions castellanques de Verdaguer, tot i que l'any passat i enguany són l'any Verdaguer que commemorava el centenari de la seva mort i crec que ara hi ha una exposició a la Biblioteca Nacional; em direu que hi ha Josep Pla, Mercè Rodoreda, Carme Riera, Quim Monzó i, fins i tot Carlos Ruiz Zafón, amb l'èxit editorial *L'ombra del vent*, publicat a Planeta. Però, em direu, també, que qui vulgui llegir, sempre pot recórrer als textos originals catalans en català. És clar, és un bon exercici per fer *en la intimitat*, de casa o de la biblioteca, això si no resulta que el llibre està catalogat amb les sigles *val* o *bal* i no els trobes a la literatura catalana, a l'apartat 8 punt 4, segons el sistema universal de classificació. Per què això que ens hauria de sorprendre perquè és el món en el qual vivim no ens diu ni ase ni bèstia? Quan realment el que és exòtic és que de tot això no en tinguem resposta? Com pot ser, em pregunto, després d'haver viscut quatre anys a Madrid, que hi hagi tan de desconeixement de la literatura més veïna geogràficament? No parlo de les dificultats de llegir en euskera, o de pensar mentalment en llegir la

llengua d'un altre país com és Portugal o França. Simplement, llegir en una de les llengües d'un tant per cent dels ciutadans d'aquest estat.

Serà que com deia recentment el lingüista J. Solà (UB) en la taula rodona a la Universitat de Barcelona compartida amb l'escriptor Quim Monzó sobre la vitalitat de la llengua catalana: « No pot ser que Espanya sigui un país de desigualtats. La convivència a l'Estat espanyol és una farsa, sempre s'ha fet a base de renunciar nosaltres als nostres drets, i jo em nego a ser membre d'un Estat on hi ha ciutadans de categories diferents». I penso que els filòlegs, indistintament de la llengua de la nostra especialitat, hem d'advocar per una societat on totes les llengües hi siguin reconegudes, perquè cada llengua és certament una finestra al món, i si no som capaços de respectar-les universalment, no serem capaços de respectar ni els seus parlants, ni les seves cultures i literatures, ni d'entrar-hi en diàleg i això ens autositua automàticament en ser ciutadans automarginats i de segona.

No obstant, a mi, ara i aquí, i reprenent el fil de la comunicació, tot considerant important poder situar-vos contextualment i treure-us d'una sorpresa inicial, amb un to reivindicatiu potser, m'interessa més d'informar-vos sobre el projecte editorial de *Meronia* i també, de passada, dir-vos que tot el projecte no té pas res de sorprenent; voldria continuar amb el fil cronològic conductor que ha presentat el doctor J. M. Ribera abans de parlar-vos de *Meronia* qui s'ha referit als contactes catalano-romanesos en l'anterior tombant de segle.

Començaria parlant de les traduccions en el marc històric quan Romania entra en l'esfera d'influència de la Unió Soviètica i en l'isolament cultural europeu durant els quaranta anys de comunisme. La política cultural del règim va ser aïlladora i aïllant (tot i les traduccions que permetia fer, seguint els seus criteris) de tal manera que la trilogia intel·lectual romanesa del segle XX formada per Cioran, Ionescu i Eliade, paradoxalment i com diu la professora D. Moțoc, de la Universitat de Cluj-Napoca, «...són coneguts com a francesos i fins i tot traduïts del francès al romanès» («La traducción y la recepción de M. Eliade, E. Cioran y E. Ionescu en España.», *Vè Congrès Internacional de Traducció*, UAB, 2001). D'aquests tres escriptors, tan sols Ionescu és l'únic autor romanès en el món català tot i que aquí la seva qualitat de romanès és molt poc coneguda i la seva obra traduïda ho és del francès, llengua en la que va escriure. D'Ionescu es publicà *La cantant calba* (trad. B. Vallespinosa, pròleg de J. Carbonell, Barcelona, ed. Horta, 1963), el volum *Teatre* (trad. i pròleg J. Tarrida, Barcelona, Edicions 62) i la novel·la *El solitari* (trad. i nota preliminar J. Oliver, Barcelona, Edicions Proa, 1974).

La traducció del romanès a altres llengües es va fer, doncs, principalment a partir de criteris polítics, és a dir, que van ser traduïts en primer lloc aquells escriptors fidels al règim comunista, en absència del criteri de valor. També van ser traduïts bons escriptors, però aleshores van intervenir factors negatius en la recepció: el món romanès, com tot el món comunista, interessava poc a Europa i a aquí encara molt menys tal i

com estàvem en efervescència del nacional catolicisme. I, com que la dictadura de Ceaușescu fou tan dura, la possibilitat de dissidència era quasi exclosa i el valor literari no tenia cap ressò.

Aquesta duresa i aïllament polític romanesos van fer que la recepció de traduccions catalanes al romanès fos molt menor que a altres països com Hongria, Bulgària o als països de l'antiga Unió Soviètica. Quant a les traduccions catalanes al romanès, en aquesta època comunista, trobem un parell d'exemples i, a sobre, classificats malament. Ens referim a la traducció, als anys 70 i a través del castellà, d'una selecció i adaptació del *Tirant lo Blanc* - l'heroi amb sobrenom vinculat al capdill romanès Joan de Hunyadí, dit Valachus o Balachus, Blac o Blanc a l'occident d'acord amb M. de Riquer-, feta per O. Busuioceanu partint de les dues versions catalana i castellana de la novel·la, que en romanès porta el títol de *Tirante el Blanco*, amb un pròleg a càrrec de l'hispanista A. Ionescu i publicat a l'editorial Minerva de Bucarest, l'any 1978. I també un recull de poesies de Salvador Espriu. Ambdues obres es troben registrades al fitxer de la Biblioteca Nacional de Bucarest sota l'etiqueta de literatura espanyola.

Quant a la llengua, ja que la jornada d'avui es dedica a la llengua i a la literatura, també voldria fer esment de l'interès romanès per la llengua catalana. En aquesta mateixa dècada, dels anys 80, la professora L. Macarie, lingüista romanesa, escriu un llibre, *Limba catalană*, publicat per les publicacions de la Universitat de Bucarest, descriptiu de la llengua catalana i que inclou: una història de la llengua, l'abast del domini lingüístic català i una gramàtica descriptiva i d'ús a l'estil dels coneguts llibres de J. Ruaix. L'incipient interès per la llengua catalana, no obstant, quedarà concretat oficialment després de la caiguda del comunisme, l'any 1992, quan el govern de la Generalitat de Catalunya dota, a petició de la Universitat de Bucarest, d'un lectorat de català a la Facultat de Llengües Estrangeres. Els estudis de català, organitzats en tres nivells d'aprenentatge, són optatius pels estudiants de qualsevol carrera de filologia. Periòdicament, s'hi convoca l'administració de proves de nivell bàsic, de suficiència de nivell avançat... El lectorat de català ha estat, certament, el pal de paller de totes i cada una de les iniciatives que entorn la cultura catalana s'hagin pogut fer a Bucarest i/o a Romania. En correspondència, el professor V. Ani de la Universitat de Bucarest, vingué a treballar a les universitats de Barcelona i de Girona i s'introdueixen els estudis de llengua i literatura romaneses en règim d'optatives. Aquest mateix any, i entorn als actes commemoratius del Vè centenari de l'encontre dels dos móns, la revista literària *Secolul XX* va dedicar dos números, 340-342, a Espanya. En el capítol dedicat a la literatura espanyola hi trobem traduccions de tres contes de Pere Calders a càrrec de V. Ani (*Accident de muncă, Puterea conversației i Repetiție generală*); un poema de Salvador Espriu i un altre de Joan Vinyoli (respectivament, *Cartea morților* i *Timp pierdut*) traduïts per M. Cantuniari, de tots conegut; i un altre de Pere Gimferrer (*Prim ăviziune de Martie*), traduït per A. Ionescu.

És evident, doncs, i tenint en compte aquest recorregut, que podem dir que les traduccions recents del català al romanès i viceversa, s'inscriuen *pràcticament* en un buit –tot i les noves notícies que s'estan presentant avui al seminari-, sigui per motius de manca d'intercanvis culturals i oficials, etc... Per esmenar aquesta situació, és clar que en l'empresa de traducció del català al romanès no hi pot haver, per ara, resultats concrets sense una dimensió de caire polític que promogui i protegeixi les traduccions que es vulguin emprendre.

Moltes són les qüestions que qualsevol editor ha de fer-se en voler iniciar una empresa com de donar a conèixer autors catalans al públic romanès:

- què s'ha de traduir? Quins criteris són els que han de regir una col·lecció de cultura catalana?
- quina competència han de tenir els traductors? On es formen els traductors?
- què cal fer perquè les traduccions no romanguin objectes callats i ignorats i esdevinguin de veritat veus de la seva cultura?
- quina ha de ser la relació entre iniciativa privada i política cultural?

Partim d'autors encara desconeguts al país destinatari. Certament, el mercat del llibre és difícil de conquerir per autors que no formen part del discurs general o hi hagi darrera una empena comercial que els sostingui. La política de les editorials no pot prescindir de l'aspecte econòmic i un ajut en aquest sentit per part del país dels autors traduïts pot contribuir i beneficiar les traduccions. És a partir de l'any 1993 quan hi ha un punt d'inflexió entre els contactes catalans i romanesos a nivell literari. El govern de la Generalitat de Catalunya, mitjançant la tasca feta des del lectorat de català, decideix d'apostar i recolzar la iniciativa d'algunes editorials romaneses que descobreixen escriptors catalans, evidentment mitjançant traduccions a altres llengües. És doncs evident que unes traduccions porten a altres traduccions.

Els traductors a qui s'encarrega una traducció acostumen a ser persones que, amb una formació en el camp de la filologia, coneixen bé la llengua catalana. Normalment, i per a cada traducció, un cop enllestida la primera versió, hi sol haver una altra persona que se compara l'original i la traducció, però és cert que és difícil de trobar parlants prou competents de les dues llengües. En aquest sentit, les traduccions catalanes al romanès fetes des de l'any 1993 han anat guanyant terreny gràcies als ajuts oferts i subvencions públiques, que permeten de contractar aquests traductors i també d'ajudar l'edició mateixa del llibre, per la Institució de les Lletres Catalanes del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, que mitjançant un concurs públic accepta aquelles propostes que compleixen els requisits necessaris per rebre els diners corresponents. Un dels objectius d'aquest organisme és el de donar a conèixer la cultura literària catalana mitjançant la traducció de l'expressió escrita. La seva implicació amb Romania va ser primerenca entre els països de l'Europa de l'Est o de l'ex-Unió Soviètica. Romania avantatjava altres països, com Bulgària, Eslovàquia, Polònia, etc, perquè

la creació del lectorat ha estat primerenca o n'avantatja d'altres com Hongria on estudiar la llengua pot resultar-ne més dificultós.

L'any 93 va aparèixer la publicació de la primera traducció directa del català al romanès d'una novel·la catalana: *Piața Diamantului* de Mercè Rodoreda, a l'editorial Univers, a càrrec de J. Balaciu Matei i de X. Montoliu Pauli. L'any 96, *Camí de sirga* de Jesús Moncada a càrrec de la professora de la Univesitat de Bucarest, M. Cioba, amb el títol, *Riuri care duc în cer*, a la mateixa editorial. Sobre aquests antecedents immediats, l'any següent, els responsables de l'editorial Meronia de Bucarest van aventurar-se a crear una col·lecció de traduccions catalanes al romanès sota el títol homònim de *Biblioteca de Cultura Catalana*. A tal efecte, es va establir un protocol amb la Institució de les Lletres Catalanes, l'esmentada entitat autònoma del govern de la Generalitat que se n'encarrega de concedir ajuts a la traducció d'obres literàries originals en llengua catalana a altres llengües. Des d'aquest contacte, els ajuts oferts per la Institució a l'editorial romanesa són essencials per aconseguir de dur a bon terme l'empresa dedicada no sols a l'edició i venda de llibres sinó configurada també com a espai promotor de la difusió i presentació de la cultura catalana. Aquest és doncs el sentit de la col·lecció: no publicar traduccions aïllades sinó que cada llibre traduït quedi integrat dins un conjunt que porti el signe i la personalitat catalanes ja que una col·lecció pot exercir una influència més gran en el terreny de la recepció de cada llibre.

Normalment, cada llibre, a més, va precedit d'un pròleg de presentació de l'autor i de l'obra traduïda, i també amb els criteris de traducció i edició. Va semblar oportú a Meronia de contextualitzar cada peça per facilitar la vida al lector romanès. Cert és que hi ha, tal i com diu J. Llovet (UB), «...escoles senceres de crítica literària que opinen que un llibre és un artefacte que s'aguanta per si sol, i que no cal saber res de la vida d'un autor per llegir amb profit i satisfacció qualsevol llibre. Això potser és veritat en termes generals, però s'ha de reconèixer que, de vegades, resulta oportú saber alguna cosa de la vida d'un autor per acabar d'entendre una obra»; jo afegiria, que a vegades pot resultar convenient i oportú explicar-ne el marc sociocultural en què s'ha generat aquesta obra per entendre'n la concepció. I sinó penseu per exemple, totes i cada una de les literatures fetes a l'exili.

Finalment, quins són els llibres que configuren aquesta col·lecció?:

— 1998: *Singurătate (Solitud)* de Víctor Català, traduït per I. Calin.

Tal i com diu el doctor J. J. Ortega (UCM), en l'article «*Singurătate*, algunos aspectos sobre la traducción rumana de *Solitud*» (*II Jornades d'estudi «Vida i obra de Caterina Albert i Paradís»*, l'Escala, setembre de 2001): «...la traducción al rumano de *Solitud* tuvo el honor de inaugurar en 1998 la lista de la colección que la Editorial Meronia tituló *Biblioteca de Cultură Catalană* y que tenía como objetivo dar a conocer y difundir gran parte de las obras más representativas de la literatura catalana». Per això, tant en el pròleg d'aquesta novel·la com en el de la *Plaça del Diamant* va semblar convenient de fer

una presentació dels avatars culturals, polítics i socials que establissin un pont entre la societat catalana i la romanesa. El fet de facilitar la lectura del text literari ho recull també el professor Ortega i amb la següent interpretació: «...acompañando la traducción, se incluyen un cuadro cronológico de la vida y obra de Caterina Albert y un breve prólogo, en el que muy suscitadamente se hace mención a algunos momentos de la historia de Cataluña y en el que, asimismo, se pone de relieve la especial singularidad del espacio geográfico catalán dentro del ámbito iberopeninsular. La autora trata de explicar a la comunidad rumana quiénes son los catalanes y, de paso, ayudar a que el así llamado nacionalismo catalán se entienda un poco más allende las fronteras».

Efectivament, els tretze títols publicats fins ara, del 1998 al 2003, tretze títols en cinc anys, són obres escollides de la literatura catalana. Fins ara les traduccions han abastat l'època moderna i contemporània, amb escriptors i escriptores del Principat de Catalunya i de les Illes Balears i amb un únic denominador comú: tots els títols s'han traduït directament de la llengua catalana. Junt a aquesta premisa, l'objectiu ha estat en primer lloc oferir un tast de literatura moderna amb tres primers autors de reconeguda sol·lència literària com són Víctor Català, Miquel Llor i Mercè Rodoreda.

- 1999: *Manuscrisul celei de-a doua origini (Mecanoscrit del segon origen)* de Manuel de Pedrolo, a càrrec de la professora M. S. Draga
- 2000: *Oglinda spartă (Mirall trencat)* de Mercè Rodoreda, a càrrec de J. Matei
- 2001: *Laura în oraşul sfinţilor (Laura a la ciutat dels sants)* de Miquel Llor, a càrrec de J. Matei, amb pròleg de l'especialista I. Pelegrí.
- 2001: reedició de *Piaţa Diamantului*, gràcies a l'èxit editorial de vendes de la primera edició.

També, i en paral·lel a aquest objectiu, s'ha emprès una nova iniciativa: la traducció d'autors vius que poden participar en la presentació dels seus llibres i establir contactes amb els lectors romanesos. Amb motiu de les primeres *Jornades de Cultura Catalana a Bucarest*, CCB1, l'any 2001, organitzades des del lectorat de català de la Universitat de Bucarest i en el marc de *l'Any Europeu de les Llengües*, es va presentar la traducció de la novel·la *Ceasuri oprite (Les hores detingudes)* de Ramon Solsona, feta per L. Coman. A l'acte de presentació hi assistí l'escriptor.

Ja l'any 2002, i en el marc de la Fira internacional del Llibre, *Bookarest*, a la segona edició de les *Jornades de Cultura Catalana a Bucarest*, CCB2, s'hi van presentar els títols següents:

- *Excelenţă (Senyoria)* de Jaume Cabré, amb pròleg de l'autor. Traducció a càrrec de J. Balaciu Matei. L'escriptor va assistir a la presentació del llibre.
- *Antologia poética* de Miquel Martí i Pol, amb pròleg del catedràtic P. Farrés i traducció de N. Coman

També, i en col·laboració amb la direcció general de Cultura de la Conselleria d'Educació i Cultura del govern de les Illes Balears, s'hi presentaren llibres d'autors insulars:

- *Marea (El Mar)* de Blai Bonet, traducció de J. Balaciu Matei amb pròleg del doctor J. M. Ribera.
- *Unghia fiarei (L'ungla de la bèstia)* de Miquel Rayó Ferrer, traducció de la profesora D. Moțoc.
- *Antologie de poezie de autori din Insulele Baleare. Secolul XX*, antologia de la poesia moderna balear seleccionada per P. Rosselló-Pòrcel, amb traducció al romanès a càrrec de N. Coman.
- *Antologie de proză scurtă de autori din Insulele Baleare. Secolul XX*, antologia del conte balear seleccionada per C. Valeriu, traducció a càrrec de J. Llinàs, lector de català a la Universitat de Bucarest.

L'organització d'aquests actes ha vingut recolzada no només des de la Universitat de Bucarest, a través del lectorat, i dels governs autònoms català i balear, també s'hi ha implicat l'Institut Cervantes de Bucarest, l'ambaixada espanyola i les editorials que tenen els *copyrights* que compromesament han cedit simbòlicament l'ús dels seus drets per l'edició romanesa. I és que el mercat del llibre a l'Europa de l'Est no és aquell paradís d'abans quan tothom podia adquirir llibres (això sí, amb el filtre de la censura), sinó que la devaluació de la moneda local ha encarat els preus del paper, de la mà d'obra i de tot plegat. El preu d'un llibre perd valor entre el moment que es comença a traduir i el moment que surt al mercat, i tot això dificulta qualsevol projecte editorial.

El novembre 2002, es va establir un primer entreu entre institucions que reuneixen escriptors. Es tracta de la trobada entre membres de la *Uniunea Scriitorilor din România* amb l'*Associació d'Escriptors en Llengua Catalana*, gràcies al viatge que va fer el poeta Carles Duarte a la seu de la Unió a Bucarest, com a vicepresident d'aquesta associació. Aquest entreu es repetirà el proper mes de setembre.

Acabarem ressenyant els projectes més immediats: S'està traduint la novel·la *Dins el darrer blau*, de l'escriptora mallorquina Carme Riera, a càrrec de J. Balaciu Matei. S'està també preparant dues antologies de contes, de dos autors moderns com Mercè Rodoreda (aquest serà el seu tercer títol publicat) i de Pere Calders. Amb el suport de la Conselleria d'Educació del Govern Balear i del recentment creat Institut Ramon Llull es publiquen aquests dies (maig 2003):

- *Poezii* de Bartomeu Rosselló-Pòrcel, a càrrec de N. Coman.
- *Lume în Mediterana: Insulele Baleare*, una guia històrico-cultural per conèixer millor les Illes Balears, a càrrec de J. Llinàs.

També es té intenció de publicar enguany una guia de conversa català-romanès-català. En aquest sentit, i properament, la Gran Enciclopèdia Catalana publicarà el primer diccionari català-romanès-català, en un sol volum. Per l'any 2004, s'han presentat les propostes de traducció dels títols *Guadalajara* de Quim Monzó, i de Jaume Cabré, la novel·la *L'ombra de l'eunuc*.